

Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola

A kontrafaktumok

A műalkotás és műbefogadás közös területe a szubjektív időben

DLA értekezés tézisei

Fabók–Dobribán Fatime

2013

Témavezető:

Dr. habil, DLA Sass Valéria egyetemi docens
Körösényi Tamás egyetemi docens

A kontrafaktumok

A műalkotás és műbefogadás közös területe a szubjektív időben

Bevezetés

Az értekezés témája és a kutatás célja alkotói gyakorlatom folyamán alakult ki. Munkám során gyakran szembesültem azzal a megérzéssel, hogy „saját, személyes időm“ nem halad egyszerre a valós idővel. Feltételezésem szerint ez az eltérés annak a következménye, hogy esetemben a múlt egy bizonyos pontján, egy általam nem befolyásolható esemény kapcsán megszakadt számomra a valós idő fonala, annak megszokott folyása. Közel tíz éves alkotói gyakorlat távlatából döbentem rá, hogy önkéntelenül, újra és újra a „szakadás“ előtti időszakba helyezkedem vissza és munkáim által annak megidézésével foglalkozom. Ekkor ismertem fel azt a tényt, hogy ez a belső „időutazási kényszer“ nem csak munkáim témaválasztását határozza meg, hanem a művészi megjelenítéssel kapcsolatos döntések meghozatalának jellegét is. Élethelyzeteimben a valós és a szubjektív idő keveredése, annak fel nem ismert, lappangó jelenléte, akadályozta énképem meghatározását, önazonosságom megtalálását, a többi emberhez, környezetemhez való viszonyom alakítását, a kommunikációs-, az életvezetési- és döntéshozatali képességeimet. Ezekre az alkotói- és élethelyzetekre reflektálva éreztem késztetést arra, hogy az idő egyéni nézőpontból való művészi megközelítésének témakörében folytassak kutatásokat azért, hogy az így feltárt összefüggések segítségével egy új viszonyt tudjak kialakítani személyes motivációimhoz mind az alkotómunkára, mind létezési folyamataimra vonatkozóan.

A kutatás célja

A kutatás célja annak felderítése, hogy az általam kiválasztott kortárs művészek egyéni látásmódjuknak megfelelően milyen művészi eszközökkel csatolják vissza a személyes idejükben létrejövő folyamatokat a valóságos időbe és milyen információkat közvetítenek a jelenről.

Az alkotás során tárgyiasult művek egyediségük folytán a valóság egy különös, autonóm szegmensét tárják fel a befogadó előtt, mellyel a szemlélő párbeszédet folytathat. Arra vagyok kíváncsi, hogy ebben a reflektív folyamatban, melyben az alkotó és a befogadó szubjektív tartományainak elemei összeadódnak, milyen szellemi értéktöbblet jöhet létre, hogyan alakul ennek során a befogadó valósághoz való viszonya.

I. Hipotézisek

1.
Abból a feltételezésből indulok ki, hogy az idő egyéni nézőpontból történő megközelítésekor egy a valós idővel egyszerre zajló, azzal kölcsönhatásban lévő, de attól függetlenül is értelmezhető időfolyamat jön létre. Ebben a személyes idődimenzióban a múlt a jelen és a jövő együtteséből egy egységes, de az idő lineáris folyamatától eltérő, szabálytalanul hullámzó időbeliséget élhetünk meg. A valóságnak nevezett hétköznapi időnkben elsősorban a kívülről meghatározott időegységek szerint „működünk“. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a személyes idő független az időegységektől. Ezért azt feltételezem, hogy a személyes idő adhat lehetőséget a különböző töltésű élmények befogadásán túl, az élmények feldolgozására és az azokhoz való viszony kialakulására is. Ez az idődimenzió ad teret arra, hogy foglalkozhassunk belső, személyes szükségleteink felismerésével, megélésével, annak kezelésével és adott esetben annak műtárggyá alakításával.

2.

Feltételezésem szerint a szubjektív időben zajló élmény alapú gondolkodásmód motiválja úgy az alkotói, mint a befogadói folyamatokat, mert az élmény alapú gondolkodásra a tudattartalmak folytonos kölcsönhatása és újrarendeződése jellemző. Ez az állandó mozgás adja mind az alkotói mind a befogadói tevékenység szellemi alapját, melyből kiindulva a tevékenység során új összefüggések jöhetnek létre. Tekintettel arra, hogy a műalkotásokban a racionális gondolkodás és az élménygondolkodás is jelen van, feltételezem, hogy ezek keveredése és viszonya határozza meg a mű specifikus jellegét.

3.

Az egyén szubjektív időmegélése, a műalkotás, valamint a befogadás folyamata egyfajta alternatív valóságba helyezkedésként értelmezhető. Feltételezésem szerint a belső, személyes igények felismeréséhez, valamint a traumafeldolgozás összetett folyamatához szükség van egy, a valóságtól eltérő dimenzió jelenlétére. Ebben az egyén – való életének menetétől függetlenül – orvosolhatja lelki eredetű problémáit, melyeket a racionalitásban képtelen feldolgozni. Az alternatív valóság különféle változatainak művészi leképezései által arra adódik lehetőség, hogy mind az alkotó, mind a befogadó elválassza magát a realitás feszültségétől, majd az ott átélt élményekkel, új tapasztalatokkal gazdagodva képes legyen más megvilágításba helyezni valóságban való létezését. Az alternatív valóságokba helyezkedés mellett a megjelenített tapasztalatokkal, történetekkel való találkozásnak, azok befogadásának szintén fontos szerepe van, hiszen az emberek cselekedeteik és élményeik jelentéstartalmát történeteken keresztül kommunikálják. Az embernek saját valóságának megteremtéséhez szüksége van egy bizonyos rálátásra saját élettörténetével kapcsolatban, melyet a valósághoz fűződő viszonya is befolyásol. A külső világgal való kommunikációban elengedhetetlen szerep jut a művészi kifejezésnek, hiszen ez lehet a felülete az emberek kölcsönhatásba lépésének. Feltételezésem szerint tehát a szubjektív idősíkot és a kontrafaktuális gondolkodást megjelenítő művészi ábrázolások, életre keltett személyes tartalmak, sűrített tapasztalatok összeadódásai, revelációként hathatnak, így egészíthetik ki a realitást. Ennek okán, úgy vélem, a művészi közlés, mint élményközvetítő, és kommunikációs csatorna segítségére lehet a szubjektív idejében elakadt embernek a valósághoz való megfelelő viszonyának kialakításában.

II. A kutatás tárgya

Kutatásom tárgya az idő egyéni nézőpontból történő megközelítésekor létrejövő alkotói és lélektani kölcsönhatások vizsgálata. A kutatás során a választott témát a következő művek összefüggésében az alábbi fejezeteken keresztül tárgyalom:

1. A szubjektív idő és az alkotószemélyiség viszonya

Rei Naito: *One Place on Earth*, 1997

What kind of Place was the Earth?, 2012

Shirin Neshat: *Madokht (Woman Knitting)*, 2004

Natalija Vujosevics: *In case I never meet you again*, 2005

A személyes emlékyagnak az alkotófolyamatra, művészi kifejezésmódra gyakorolt hatásának vizsgálatában olyan alkotásokat hasonlítok össze, melyekben fellelhető a személyes élettörténetre való reflektálás. Emellett, ezek a művek arról tanúskodnak, hogy az alkotók, feltételezhetően belső tartalmaik projekciójának hatására új, megváltozott viszonyba kerülnek emlékyanyagukkal, és ahhoz

kötődő érzelmeikkel. Azt is vizsgálom, mennyiben sikerül a befogadó számára élményként interpretálni ezeket a lelki folyamatokat. Naito, Neshat, és Vujosevics alkotásában is megjelenítésre kerül az egyén törekénysége, védtelensége, életének múlandósága, amely valamilyen nagyobb léptékű erő, hatalom kontrasztjában, azzal szemben érzékelhető. Ebből az alaphelyzetből kiindulva mégis, mindhárom alkotás olyan nézőpontot fogalmaz meg, amely túlmutat a személyes elakadás feszültségén, és egyfajta időtlen tér megidézésén keresztül az élet és a jövő értékességére irányítja a befogadó figyelmét.

2. Az élménygondolkodás, mint az alkotás és a befogadás közös halmaza

Andrej Tarkovszkij: *Tükör*, 1974

Cindy Sherman: *Fekete-fehér filmjelenetek*, 1977–80

Pipilotti Rist: *Ever is Over All*, 1997

Ebben a fejezetben olyan alkotásokat vizsgálom, melyek alátámasztják az élményeken, intuíción alapuló szemléletmód, valóságérzékelési és befogadási mód fontosságát, amely kiegészíti a racionális tapasztalást. Tarkovszkij, Sherman és Rist művészi fogalmazásmódjának jellegzetességei révén arra mutat rá, hogy szükséges és fontos használni azt a nyitottságot és rugalmasságot, amely gyermekkorban még természetes, a felnőtt ember esetében viszont már gátlás alatt áll. Ezen alkotók olyan eszközök által közvetítik mondanivalójukat, amelyek a befogadó élményeire, érzelmeire alapozva kezdenek működni, a mű tanulságának konkrét megfogalmazása helyett csupán indító élményt adnak. A befogadó szubjektív tartalmainak előhívása, reakcióra készítése révén a gondolatáramlás elindulására biztosítanak lehetőséget. Így alkalmat adnak arra, hogy ő maga alkossa meg, fogalmazza meg a mű által képviselt jelentést, az alkotóval egyenrangúvá emelkedve. A műbefogadás élménye így egyfajta belső utazáshoz válik hasonlóvá, melyben szükség van minden olyan intuitív képességre, amit az ember fantáziálása, vágyakozása, kalandozása, vagy akár emlékezése során használ, hogy meglegelje és elérje útjának célját.

3. Az alternatív valóságba helyezkedés jelensége

James Turrell és Olafur Eliasson *illuzionisztikus terei*

A realitásban keletkező hiányérzet többféle eredetű lehet. A mindennapi létezés egyhangúságából, vizuális éhségből, fantasztikum iránti vágyból, valamint belső sebzettségéből is fakadhat. Az ember tökéletes és ideális, érdekes és izgalmas iránti természetes igénye táplálja a kialakult hiányérzetet, annak pótlására létrehozza a síkot, melyet az alkotó képzelet működtet, és hordozza a nem létező megvalósulásának lehetőségét, ígérését. Az alternatív valóságok különböző formái arra adnak lehetőséget, hogy az ember kilépjen saját zárt rendszeréből, és elhagyva a realitást, oldja belső feszültségét, majd megerősödve, új nézőponttal gazdagodva térjen vissza. Olyan művészi alkotásokat mutatok be, melyekben az indító élményt a művészek saját illuzórikus tereik létrehozásával teremtik meg, amelybe a befogadó fizikálisan belehelyezkedhet. Turrell és Eliasson nem üres illúziót nyújt, hanem reakcióra, találkozásra alkalmas tereket hoz létre, ahol az ember az érzékszerveit ért különös hatások révén léphet kölcsönhatásba, új viszonyba nemcsak lelki tartalmaival, hanem saját megszokott életkörülményeivel, világban való helyzetével is.

4. A történetközvetítés művészi lehetőségei

Cindy Sherman *Fairy Tales c. fotósorozata*

Rineke Dijkstra *portrészorozatai*

Az embernek szüksége van a többi emberrel folytatott kommunikációra ahhoz, hogy önmagával azonosságban élhessen. Az emberek tapasztalataikat, emlékeiket és érzelmeiket történetek átadásával közvetítik, ezek segítségével osztanak meg lényeges, elengedhetetlen tanulságokat, információkat. A történet megfogalmazásának – nem verbális – művészi lehetőségei közül itt elsősorban a képalkotással foglalkozom. Fotósorozatokot mutatok be, melyek emberek, terek történetét, és azok jelenben való elhelyezkedését sűrítik egyetlen képkockába. Az előzőekkel párhuzamban Sherman, Dijkstra és Höfer ezen az alkotásai is személyes tartalmakat mozgósítanak. Szemlélődőként, nem kritikusan, hanem teljes valójukra, belső lényegükre érzékenyen közelítik ábrázolásuk tárgyát, ennek révén hiteles és értékes információkat közvetítenek a jelenről. A képalkotás hagyományainak figyelembe vételével, annak sajátosságaira alapozva olyan képet adnak a világ jelenségeiről, mely a befogadóban kérdéseket vethet fel, összehasonlítási alapot adhat, hozzájárulhat és közelebb vezethet a valóság megértéséhez és annak elfogadásához.

5. A kontrafaktuális gondolkodás, a meg nem valósult lehetőségek realizálása

A kontrafaktumok világa azokból a lehetséges – vagyis nem kizárt – de nem létező jelenségekből jön létre, melyek – bár nem léteznek – mégis jelen vannak az ember gondolkodásában. Tulajdonképpen szintén egy alternatív valóságforma, amely a szubjektív idősíkkal együtt, azon belül az egyén személyes valóságának kiegészítője, annak olyan megkettőzött változata, melyet az egyén vágyai határoznak meg. A kontrafaktuális gondolkodás, mivel megeleveníti a nem lehetséges, de vágyott, nem létező, de létezett, lehetséges, de nem valószínű jelenségeket, szintén a traumafeldolgozásban segít, mivel az eshetőség, ami nem következett be, valamilyen formában mégis megmaradt, létezik, él. A kontrafaktum kifejezés másik jelentése a műalkotásokra vonatkozik. Olyan eljárást jelöl, amely egy már meglévőből bizonyos elemek megőrzésével újat hoz létre, avagy azt megmásítva, vagy utánozva azt valódként mutatja be. E két jelentés összefüggését veszi alapul az értekezéshez tartozó mestermunka, melyben a művészi ábrázoláson keresztül ténylegesen nem, de szubjektív időmben valóságosként létező elképzeléseket személyes igényeimnek megfelelően megeleveníték ténylegesen létezővé teszek,

III. Konklúzió

A kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy a kontrafaktuális gondolkodáson alapuló művészi tevékenység értelmezhető, mint a meg nem valósult lehetőségek realizálása. A kontrafaktumokban való gondolkodásra jellemző, hogy az elképzelt, lehetséges eseményeket a megtörténtekhez hasonló értékkel ruházza fel, veszi számba, és ilyen módon a valóságot és annak lehetséges változatait közel egyenrangúként kezeli. A mű az alkotó szubjektív időtartományában jön létre, de a valós időben realizálódik, és a reális időben hat az alkotóra, és a befogóra is.

Az ilyen módon megvalósuló művek összekapcsolják, egységbe foglalják az alkotó személyes tartalmait a tényleges valósággal, individuális szűrőn keresztül közvetítenek információt a mű keletkezésének koráról. Az így keletkező, valós és képzelt elemek közt kialakuló viszony határozza meg a valósághoz való viszony alakításához szükséges motivációt is.